

Arkeologisk schaktövervakning

VÄSTRA FALUN 13

marksanering vid bensinstation, stadslager
RAÄ 68 i Falu stad och kommun, Dalarna

 **Dalarnas
museum**

Arkeologisk rapport 2014:11

Joakim Wehlin

Arkeologisk schaktövervakning

VÄSTRA FALUN 13

marksanering vid bensinstation, stadslager
RAÄ 68 i Falu stad och kommun, Dalarna

Joakim Wehlin

Dalarnas museum
Arkeologisk rapport 2014:11

Renritning: Joakim Wehlin

Form: Eva Carlsson

Framsida: Essomackan på Stigaregatan. En av Faluns första bensinstationer. Fotot taget på 1920-talet. Repro ur tidskriften Kurt Lindholm AB. Dalarnas museums bibliotek.

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriet i2012/1270

© Dalarnas museum 2014

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2014

ISSN 1400-8815

Innehåll

Inledning	5
Syfte.....	6
Metod.....	6
Kunskapsläge.....	6
Undersökning.....	8
Dendrodatering.....	10
Tolkning och måluppfyllelse.....	10
Sammanfattning	12
Referenser.....	12
Arkiv	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
Figurförteckning.....	14

Inledning

På fastigheten Västra Falun 13 direkt sydost om korsningen Stigaregatan–Engelbrektsgatan har Västra Falun Fastighets AB schaktat i samband med rivning av en gammal bensinstation och saneringen av densamma (figur 1). Sedan tidigare fanns en undersökningsplan om arkeologisk förundersökning på tomten, lst dnr 431-6742-2013. Saneringsarbetet sattes dock igång utan att länsstyrelsen informerats och därför genomfördes en schaktövervakning av en arkeolog från Dalarnas museum, lst dnr 431-9689-2013.

Arbetsföretaget berörde fornlämning 68 i Falu stad (FMIS). Fornlämningen utgörs av Faluns gamla stadslager som är av medeltida ursprung. Tidigare

Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsområdet markerat inom den blå ringen. Skala 1:10 000.

har Dalarnas museum undersökt 70 kvadratmeter av den sydöstra delen av fastigheten (DM proj. 1497) samt schaktövervakat ca 150 kvadratmeter centralt på fastigheten vid en tidigare genomförd sanering (Carlsson 2005).

Syfte

Syftet med förundersökningen var att närmare klargöra fornlämningsförhållandena inom berörda fastighet samt avgränsa de bevarade kulturlagren så att de kunde arkeologiskt undersökas vid ett senare tillfälle.

Metod

Schaktningen följdes av arkeolog och grävdes med maskin utrustad med planeringsskopa. Schaktningen genomfördes skiktvis ner till kulturlager och i de fall som sådana fanns bevarade så rensades dessa för hand, beskrevs och fotograferades. Schakt och kulturlager mättes in manuellt utifrån gatan och omgivande byggnader. Prov på trä togs för dendroanalys. På fastighetens nordöstra del och under bensinstationsbyggnaderna fanns intakta kulturlager. Schaktkanten täcktes därför med markduk för att området skulle kunna undersökas vid ett senare skede (1st dnr 431-9690-2013, DM proj. 1531).

Kunskapsläge

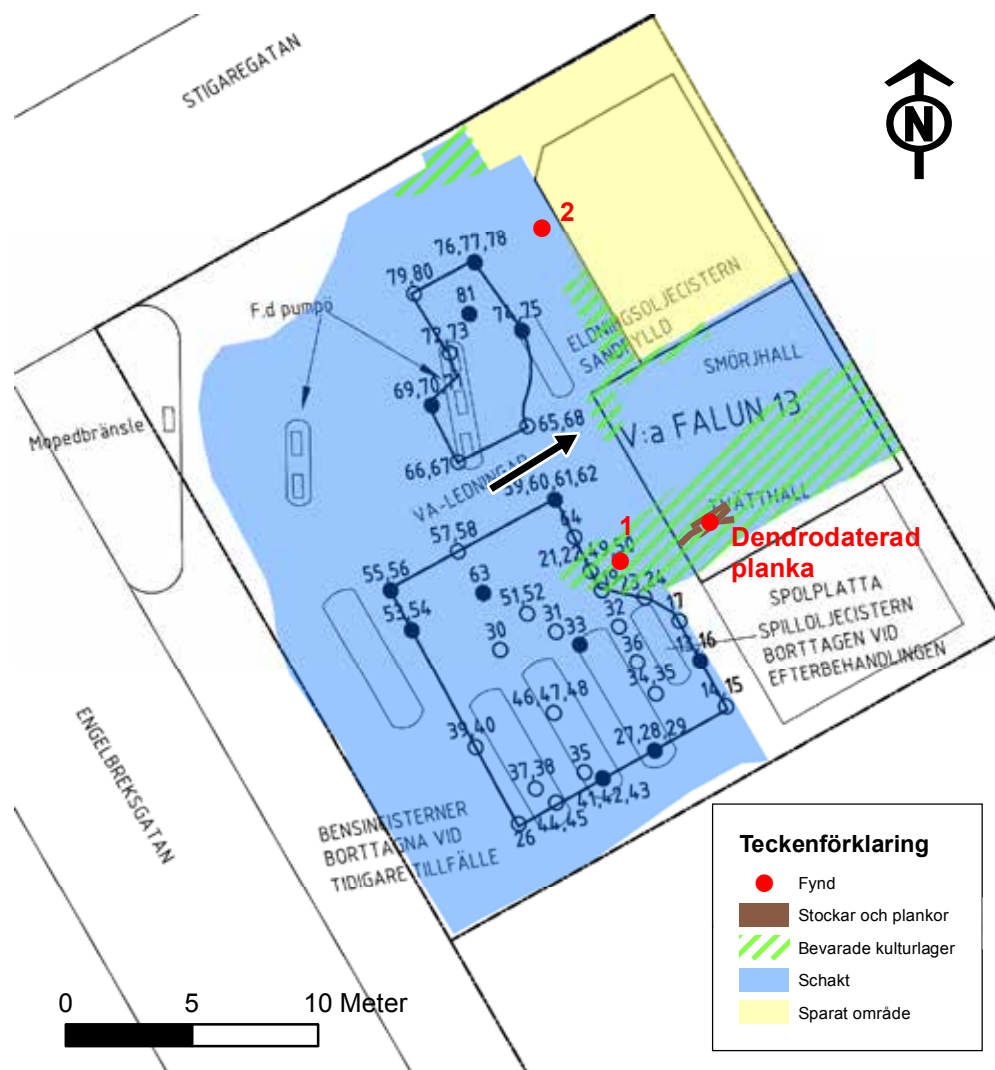
Stora delar av kvarteret Västra Falun har undersökts arkeologiskt. Vid de undersökningar som utförts inom angränsade fastigheter har det framkommit kulturlager och konstruktioner av stort arkeologiskt värde. Aktuell yta ligger i anslutning till Stigaregatan, den viktiga länken mellan Falubron och gruvan. Vid undersökningen öster om aktuellt område framkom bland annat spår av en förmodlig medeltida väg (Carlsson & Lindberg 2010; Carlsson 2011, 2012).

I Falukuriren (1929-06-07) finns en notis om att en gammal väg påträffats vid grävningar på firma Knut Lindholms trädgårdstomt och platsen för bensinstationen. Den kullerstensbelagda gatan låg på ca 1,2 meters djup och hade en riktning som avvek från den dåvarande gatulinjen.

Vid Egnellska huset har det tidigare gjorts iakttagelser av trädgårdsmästare Lindberg när det schaktades för värmeledning 10 meter in på tomten. Omkring 1,5 meter under marken påträffades timmerstockar som då tolkades som möjliga rester av Falu bro (Lindberg 1936).

Sommaren 2005 genomfördes en sanering centralt på fastigheten Västra Falun 13. Schaktet var ca 150 kvadratmeter i ytan och låg med en säkerhetszon om 4 meter mot den dåvarande byggnaden, tomtgränsen samt gata. Schaktet var i söder ca 4 meter djupt och i norr tre meter. Schaktet grävdes i tidigare omrörda lager med undantag i norr där ett ca 2 meter tjock slagglager dokumenterades (Carlsson 2005).

Hösten 2009 genomförde Dalarnas museum en förundersökning på fastigheten nordöst och öster om den nu aktuella, bland annat inuti Egnellska huset. Vid undersökningen påträffades slagg- och kulturlager samt husgrunder och ett dike. Lagerföljderna kunde delas in i tre horisonter. Den undre var sannolikt senmedeltida, den mellersta från 1600-talet och den övre fram till stadsbranden 1761 (Carlsson & Lindberg 2010).

Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med dokumentationen från tidigare sanering utförd av Golder Associates 2005 och schaktet markerat. En svart pil markerar fotoriktningen för figur 3. Skala 1:300.

I två omgångar 2010 genomfördes undersökningar på den anslutande fastigheten Västra Falun 15 (DM proj. 1446 och 1450). Här påträffades bland annat spår av hus från olika tider. De flesta lämningarna härrörde från tiden efter stadsregleringen i mitten av 1600-talet men också äldre lämningar påträffades. Vid undersökningarna påträffades brandlagret från 1761 och det är tydligt att detta område drabbades hårt av branden (Carlsson 2011).

Hösten 2011 genomförde Dalarnas museum en förundersökning på en stor del av resterande del av kvarteret Västra Falun (Carlsson 2012). Tio sökschakt grävdes och i dessa framkom avskiljande slagg- och gruslager samt däremellan kulturlager av olika tjocklek. I kulturlagren noterades anläggningar i form av husgrunder, sten- och träsyllar, rustbäddar, golv, spisfundament, källare, stenläggningar och andra gårdsytor samt avfallsgrop och diken. Kulturlagren innehöll en stor mängd fynd, den största delen från 1600- och 1700-talen.

Hösten 2012 genomförde Dalarnas museum en slutundersökning av delar av kvarteret. Området har legat inne i kvarteret sedan regleringen vid mitten av 1600-talet. Flera hus har troligen varit uthus. Kulturlagren och anläggningarna låg 0,1-2,5 meter under markytan. Lämningarna var från 1800-talet ner till 1600-talet och troligen 1500-tal och bestod av husgrunder, källare, brunnar, gårdsytor och spår av en väg.

Figur 3. Bevarat kulturlager intill eldningsoljecistern, fotograferat från SV, se planritning figur 2. Foto Joakim Wehlin

Med anledning av utökad exploatering västerut genomförde Dalarnas museum en mindre slutundersökning under hösten 2013. En yta om 7,5x1,5 meter undersöktes och den 37 meter långa profilen som avgränsade den dåvarande exploateringsytan västerut dokumenterades. Vid undersökningen påträffades fortsättningen av tidigare dokumenterade anläggningar och kulturlager. Dessutom tillkom ett antal nya anläggningar i form av stolphål en härd samt tidigare ej dokumenterade kulturlager.

På den aktuella ytan, fastigheten Västra Falun 13, har funnits två olika bensinstationer, varav en är en av Faluns äldsta (se omslagsbild; Broman 1992; Hamrin 2011). Av den anledningen har delar av kulturlagren på fastigheten redan förstörts vid byggandet av verkstadshallarna till dessa och när tankar grävs ned. Även senare års saneringar som utförts på fastigheten har påverkat kulturlagren (Carlsson 2005).

I fastighetens sydöstra del genomfördes under våren 2013 en undersökning när spolplattan togs bort (DM proj. 1497) (figur 2). Här påträffades sex anläggningar; tre träkonstruktioner, varav ett hörn och en del av ett hus eller byggnad. Hushörnet låg i ett kulturlager med slagg, träflis och mylla. I den andra träkonstruktionen som tolkades som en del av ett hus fanns bevarade golvplankor och en syllsten. I övrigt påträffades ett stolphål, ett dike fyllt med skarpkantiga stenar och ett område med slaggfyllnad.

Undersökning

Den aktuella schaktningen skedde samtidigt som rivningen av den gamla bensinstationen och i samband med sanering av fastigheten (figur 2). Med anledning av de djupare grävda verkstadshallarna med smörjgropar samt nedgrävda tankar var kulturlagren endast bitvis bevarade.

Schaktningen påbörjades i den östra delen av fastigheten i direkt anslutning till den tidigare genomförda arkeologiska undersökningen vid borttagandet av spolplattan (DM proj. 1497). Direkt nordväst om spolplattan fram-

kom större plank- och stockrester. Ö-ÖNÖ om dessa och under den gamla tvätthallen fanns ett 0,1–0,15 meter tjockt kulturlager med brun humös jord innehållande tegel och ben. Kulturlagret låg direkt ovan på den naturliga leran. Kulturlagret var bättre bevarat i den sydvästra delen där också de större stockarna och plankorna framkom. Lagerföljden i denna del bestod av ett övre brunt humöst blandlager med ben, kol, trä, huggspån och tegel. Lagret var mellan 0,2–0,3 meter tjockt. Direkt under detta fanns ett lager 0,2–0,3 meter tjockt med endast huggspån, kvist och tyg samt läder (F1). I botten av kulturlagret fanns ett antal större kantiga stenar, 0,2–0,5 meter stora, och två plankor, 1–1,5 meter långa, 0,2 meter breda och 0,04 meter tjocka. I det understa lagret och i övergången till den grusiga grå naturliga leran fanns en bearbetad och eldpåverkad stock som togs för dendroanalys. Fläckvis täcktes nyss nämnda kulturlager av ett 0,4–0,5 meter tjockt slagglager. Fortsatt schaktning västerut resulterade i att kulturlagret upphörde, detta med anledning av tidigare schakt för borttagandet av bensintankar (figur 2).

Schaktningen fortsatte från den nordöstra delen av fastigheten och successivt åt sydväst. Tidigt kunde det konstateras att ett kulturlager fanns bevarat under den tidigare byggnaden i det nordöstra hörnet. Denna del täcktes därför med markduk och kommer att undersökas vid ett senare tillfälle (DM proj. 1531).

I den sparade nordöstra schaktväggen fanns kulturlager kvar ca 0,5 meter under marknivån, lagret var 0,2–0,3 meter tjockt (figur 2 och 3). Detta var röd/rostfärgat (tegelmul) och bitvis sotsvart (figur 3). Kulturlager och stock-/plankrester fanns också bitvis bevarade mellan de sentida nedgrävningarna och betongfundamenten till bensinstationen. Vid borttagande av en oljeavskiljare i schaktets nordöstra del påträffades en brandhake, F2 (figur 4 och 5).

Vid schaktning längs med Stigaregatan påträffades bevarade kulturlager (figur 4). Lagerföljden var slaggt ned till 0,6 meter under markytan. Slaggen var hårt sintrat i botten. Under detta fanns ett blandlager, 0,5 meter tjockt.

Figur 4. Oljeavskiljare (med fynd av brandhake) och bevarade kulturlager mot Stigaregatan. Foto från SÖ, Joakim Wehlin.

Figur 5. Den 58,5 cm långa brandhaken (F2) före konservering. Foto Studio Västsvensk Konservering.

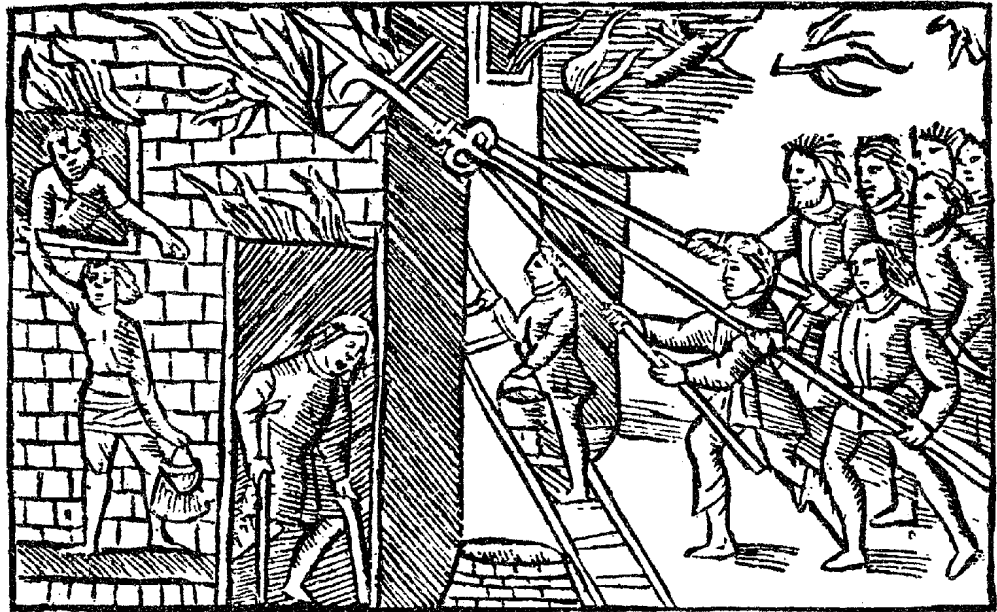
Längre västerut på fastigheten var materialet mer omrört med påförda massor med lera, sand, grus, slagg och sten (0,2–2 meter stora). I fastighetens västra del sparades ett område som grävmaskinen stod på vid schaktningen (figur 2). Den djupaste delen av schaktet fanns i mitten av fastigheten och mätte drygt 5,5 meter. I övrigt grävdes schaktet flera meter ned i den naturliga leran. Anledningen till det stora djupet var omfattningen på föroreningen, främst diesel, som behövde grävas bort och saneras.

Dendrodatering

En eldpåverkad planka har analyserats genom dendrodatering av Bertil Israels, Bisysslor, Svärdsjö. Trädet var ca 130 år när det fälldes och provets sista daterade ring är från år 1477. Räknar man in felmarginaler så torde en datering för fällandet av trädet ligga vid 1490±10 e.Kr. (Israels 2014-03-29).

Tolkning och måluppfyllelse

Det kunde konstateras att större delar av berörd yta för schaktning var starkt påverkad genom byggnationer i modern tid. Bevarade kulturlager fanns i fastighetens nordöstra del, under den senaste bensinstationsbyggnaden. Denna del sparades för arkeologisk undersökning (DM proj. 1531). I övrigt fanns mindre områden med kulturlager och större träplankor samt stockar kvar mellan och under de moderna byggnadsfundamenten. Dock kunde ingen sammanhållen konstruktion eller anläggning dokumenteras. En anhopning med samlade trärester fanns centralt i fastighetens södra del och skulle kunna utgöra rester efter en äldre byggnad eller träkonstruktion. I södra delen av fastigheten fanns också något bättre bevarade kulturlager innehållande bland annat huggspån, tegel, läder och ben. I området söder och sydost om fastigheten har tidigare undersökningar visat att det finns bevarade kulturlager.

Figur 6. "Om släckande af elsoådor". Från Olaus Magnus Historia om De Nordiska folken (1916 [1555]). Bok 12:21

En dendrodatering genomfördes på en av plankorna från anhopningen med trärester. Analysresultatet visar en datering till 1490 ± 10 e.Kr. för trädets fällning. Dateringen hör till en av de äldre i denna del av Falu stad. Det bör dock tilläggas att trävirke av denna kaliber vanligen återanvänds i träkonstruktioner. Plankan kan komma från en husgrund. Vid undersökningar av kvarteret i övrigt har flera områden med plankor lagda som golv över stora ytor påträffats. Dessa kan tolkas som en del av husgrundskonstruktionen (Carlsson 2011, 2012).

Brandhaken (figur 5) som påträffades i botten av oljeavskiljaren är intressant. Det kan också röra sig om en båtshake eller en flottningshake då skiljelinjen mellan dessa två är hårfin. Sannolikt har även båts- och flottningshakar använts som brandhakar. I byggningsbalken i *Sveriges rikes lag* år 1734 går att läsa: "Var man, som äger en gård, skall hava dessa redskap, som nu nämnas: en sju alnar lång stege, en brandhake tolv alnar lång, en eldyxa, ett ämbar, en vattentunna stående framför sin gård". Tolv alnar motsvarar en längd på brandhaken med hörande skaft till nära 7,2 meter (figur 6).

Anledningen till att det i detta fall sannolikt rör sig om en brandhake är kontexten i vilken den är funnen. I och för sig finns närheten till Faluån men sannolikt har denna hake använts vid eller vara tänkt att användas vid släckning av brand i stadskvarteren. Lämningar efter flera bränder har kunnat konstateras i kvarteret Västra Falun (Carlsson 2011) och det är inte otänkbart att sätta brandhaken i samband med den brand som härjade i Falun år 1761. Vid branden ödelades 2/3 av Falun och efter denna byggdes en mer stadslig bebyggelse upp för att förhindra nya bränder i staden (Sundström & Olsson 1988).

Brandhaken har lämnats till Studio Västsvensk konservering för konservering.

Sammanfattning

På fastigheten Västra Falun 13 direkt sydost om korsningen Stigaregatan-Engelbrectsgatan har Västra Falun Fastighets AB schaktat i samband med rivning av en gammal bensinstation. Arbetsföretaget berörde Faluns gamla stadslager som är av medeltida ursprung. För att närmare klargöra fornlämningsförhållandena på fastigheten har Dalarnas museum genomfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktövervakning.

Det kunde konstateras att större delar av berörd yta för schaktning var starkt påverkad genom byggnationer i modern tid. Bevarade kulturlager fanns i fastighetens nordöstra del och sparades för en arkeologisk undersökning i ett senare skede. I övrigt fanns mindre områden med kulturlager och större träplankor samt stockar kvar mellan och under de moderna byggnadsfundamenten, dock ingen sammanhållen konstruktion eller anläggning. En dendrodatering genomfördes på en av plankorna. Analysresultatet visar en datering till 1490±10 e.Kr. för trädets fällning. Utöver plankan så påträffades tyg och läder (F1) samt en brandhake (F2). Brandhaken har sannolikt använts vid eller vara tänkt att användas vid släckning av brand i stadskvarteren.

Referenser

- Broman, J. (1992). *50-talets Falun: idyll full av liv*. Winberg. Hudiksvall.
- Carlsson, E. (2005). Rapport. Arkeologisk schaktövervakning vid markarbetena i kvarteret Västra Falun i Falu stad och kommun. Dalarnas museum dnr 115/05. Stencil.
- Carlsson, E. (2011). Handelsman Rogströms gård. Arkeologisk undersökning i kvarteret Västra Falun. *Dalablandning. Dalarna 2011*. Dalarnas hembygdsbok 81. Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbund och Dalarnas museum. Falun. s. 12-25.
- Carlsson, E. (2012). *Arkeologisk förundersökning i kvarteret Västra Falun, 1600-talsbebyggelse inom stadslager RAÄ 68 i Falu stad och kommun, Dalarna*. Dalarnas museum arkeologisk rapport 2012:8. Falun.
- Carlsson, E. & Lindberg, K-F. (2010). *Arkeologisk förundersökning, Egnellska tomten, stadslager i kv Västra Falun 15, RAÄ 68, Falu stad och kommun, Dalarna*. Dalarnas museum arkeologisk rapport 2010:16. Falun.
- Hamrin, Ö. (2011). Egnellska huset. *Dalablandning. Dalarna 2011*. Dalarnas hembygdsbok 81. Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbund och Dalarnas museum. Falun. s. 26-45.
- Falukuriren*. (1929-06-07). Resterna av en gammal gata.
- Lindberg, E. J. (1936). Västra landfästet till gamla Falubron anträffat. *Falu läns tidning* 1936-05-20.
- Olaus Magnus (1916 [1555]). *Historia om de nordiska folken*. D. 3, (Tolfte-sextonde boken). Michaelisgillet. Uppsala.
- Sundström, K. & Olsson, D. S. (1988). *Husen berättar: bevarandeplan för Falu innerstad*. Falu kommun. Falun.
- Sveriges rikets lag: gillad och antagen på riksdagen år 1734, stadfäst av Konungen den 23 januari 1736 : med tillägg av författningar som kommit ut från trycket före den 1 januari* (1861-). Kundtjänst, Norstedts juridik. Stockholm.

Arkiv

FMIS, Fornsök: www.fmis.raa.se

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-9698-2013
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2014-03-24
Ekonomiskt kartblad:	13F4i Falun SV
Socken:	Falun
Fornlämning, räa nr:	68
Fastighet:	Västra Falun 13
Koordinater, SV (SWEREF99 TM):	N: 6718973 E: 534344
Höjd (RH 2000):	109-114,5 m.ö.h.
Inmätning:	Manuell
Dendroanalys:	Bertil Israels, Bisysslor, Svärdsjö
Uppdragsgivare:	Västra Falun Fastighets AB
Utförandetid:	2013-09-11 – 2013-10-04
Undersökt yta, kvadratmeter:	479 m ²
DM projektnummer:	1524
DM diarienummer:	127/13
DM fotoaccessionsnummer:	2013/42 48 digitala (färg)
DM fyndaccessionsnummer:	22750 F1 och F2
Arkeologisk personal:	Britt-Marie Hägerman Joakim Wehlin
Fältarbetsledare:	Joakim Wehlin
Projektansvarig:	Joakim Wehlin

Dokumentationsmaterialet och fynden förvaras på Dalarnas museum.

Planer: 1

Figurförteckning

- Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsområdet markerat inom den blå ringen. Skala 1:10 000.
- Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med dokumentationen från tidigare sanering utförd av Golder Associates 2005 och schaktet markerat. En svart pil markerar fotoriktningen för figur 3. Skala 1:300.
- Figur 3. Bevarat kulturlager intill eldningsoljecistern, fotograferat från SV, se planritning figur 2. Foto Joakim Wehlin.
- Figur 4. Oljeavskiljare (med fynd av brandhake) och bevarade kulturlager mot Stigaregatan. Foto från SÖ, Joakim Wehlin.
- Figur 5. Den 58,5 cm långa brandhaken (F2) före konservering. Foto Studio Västsvensk Konservering.
- Figur 6. "Om släckande af elsvådor". Från Olaus Magnus Historia om De Nordiska folken (1916 [1555]). Bok 12:21.

Dalarnas museum

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

Tel 023-76 55 00

info@dalarnasmuseum.se

www.dalarnasmuseum.se